

Josip Smodlaka

DALMACIJA I HRVATI KROZ VJEKOVE

(1952)

II

Na izmaku Srednjeg Vijeka Hrvati su, kako smo vidjeli, bili homogen slovenski narod, s jezikom općeg slovenskog tipa. Od njihove prvobitne plemenske države bili su otpali krajevi istočno od Prologa i južno od Cetine, u kojima se plemstvo, dobrim dijelom bogumilsko, voljelo priključiti Bosni nego se pokoravati katoličkim kraljevima Ugarske i Hrvatske. Srce ove, donekle smanjene, srednjevjekovne Hrvatske bila je još uvijek današnja sjeverna Dalmacija, koja se i zvala Hrvatskom, jer je ime dalmatinsko odavna, a kako se činilo, i za uvijek, bilo odavde iščezlo.

Ovo stanje nije dugo potrajalo. Sve je to odmah u početku Novog Vijeka prevrnula strahovita turska najezda. Nakon što Turci pregaziše Bosnu, oni se svom silom oboriše na Hrvate te, uprkos dugom i ogorčenom otporu hrvatskog plemstva, osvojiše najveći dio Hrvatske. Pod Turke pade istočna polovina Slavonije i skoro čitava plemenska Hrvatska, na više mjesta sve do mora. Ovaj dio nekadašnje rimske Dalmacije zadesi sada ista katastrofa koju je prije hiljadu godina pretrpjela ta stara pokrajina. Kao da se ponovila historija, ova zemlja bi opet pretvorena u divlju pustoš i garišta, i u najvećem dijelu ostade skoro sasvim bez ljudi. Stanovništvo, ukoliko nije bilo poubijano ili odvedeno u roblje, razbjeglo se od straha pred okrutnim neprijateljem na sve strane. Kao nekad, tako i sada, bježalo se na otoke i u utvrđene gradove, čak i preko Jadrana u Italiju. Drugi Hrvati, kao vraćajući se putem svojih zakarpatskih pradjedova, udariše na sjever te nađoše novi zavičaj u Gradišću (zapadnoj Ugarskoj), u Donjoj Austriji, Moravskoj i zapadnoj Slovačkoj, gdje su njihovi potomci dobrim dijelom do danas sačuvali svoj jezik i ime hrvatsko. U užoj Hrvatskoj staro stanovništvo se održalo samo u sjeverozapadnom okraju, pa na otocima i u primorskim gradovima, koje Turci ne mogoše da osvoje.

U opustjele hrvatske krajeve naseliše se novi ljudi. Isprva to bijahu Turci – zapravo poturčeni Bošnjaci – sa svojim kmetovima, a kad Turci

bješe izagnani, nagruše u skoro pustu zemlju mase uskoka, prebjega, preseljenika koji su, bježeći od Turaka ili probijajući se kroz turske redove, dolazili iz Bosne, Hercegovine i još daljih balkanskih zemalja. Sličan živalj naselio je i kraj oko Bišća koji je ostao pod Turcima, a sve do 19-tog vijeka bijaše poznat u geografiji pod imenom Turske Hrvatske.

Ovi balkanski doseljenici bili su primitivni ljudi, više stočari nego ratari, a svi za nevolju ratnici, koji u dugotrajnom vojevanju bijahu postali još suroviji. Oni su bili općenito nazivani Vlasima, pod kojim imenom su sada prolazili ne samo potomci stočara rumunskog porijekla, podavno jezično poslovenjeni, već i mnogi Sloveni koji su se za vrijeme turske pogibije bili s njima smiješali i asimilirali.

“Vlasi” donijeh u Hrvatsku novi jezik i svoje štokavsko narječje. Ono je Hrvatima bilo neobično naročito zbog oštrog reskog načina izgovaranja prvih slogova u riječima, dok su se slijedeći slogovi sve to slabije izgovarali, a kraj riječi skoro sasvim gutao. Pored toga “Vlasi” su u govoru stalno prebacivali udar glasa za jedan slog naprijed, pa se s takvim izgovorom i naglašavanjem riječi njihov govor razlikovao ne samo od hrvatskoga, nego i od drugih naših starih narječja, koja su se govorila u Bosni, i još se govore u dijelu Crne Gore i južnoj i istočnoj Srbiji. Taj njihov način govora bio je jednako tuđ i ostalim slovenskim jezicima. Stari Hrvati, kojima se ovaj inače jedri i zvonki govor nije sviđao, nisu mogli slutiti da će taj “vlaški” jezik, kako su ga oni nazivali, jednom postati književni jezik i za njihove potomke.

Većina doseljenih Vlaha pripadala je istočnoj crkvi, ali je bio znatan i broj katolika, koji su se zvali i drugim imenom: Bunjevci. Ovi posljednji, koji su također govorili “vlaškim” jezikom bili su ikavci kao i Hrvati, pa pošto bijahu i iste vjere, oni im se sve to više približavahu te se najzad stopiše s njima u potpunu narodnu cjelinu. Pravoslavni “Vlasi”, naprotiv, malo su se miješali sa Hrvatima, pa tako mogoše da mnogo duže održe svoje osobine.

Jedni i drugi bješe s vremenom nazvani, kako to obično biva, i imenom zemlje u kojoj se nastaniše. Tako su se sad pod imenom Hrvat razumijevali i Hrvati starinci i svi vlaški doseljenici, većinom pravoslavni. Ovo vidimo iz Vukova rječnika u kojem riječ Hrvat znači naprosto “čovjeka iz Hrvatske”, bez obzira na vjerezakonsku razliku. Narodno ime srpsko raširilo se tek kasnije među pravoslavnim žiteljstvom Hrvatske. Srpski historičar, arhimandrit Jovan Raić, rođeni Vojvođanin, nije na-

lazio Srba zapadno od Požege, već samo istočno odatle, to jest u Srijemu. On tako piše krajem 18-toga vijeka u svojoj "Istoriji Srba, Bugara i Hrvata"; štaviše, nadodaje da pravi Hrvati nisu kajkavci, već štokavci, među kojima su pravoslavni bili u većini. Kako se vidi, u to vrijeme, pravoslavcima u Hrvatskoj je naziv Hrvat bio narodno ime, a nije za njih imao samo geografsko pokrajinsko značenje koje je kasnije dobilo ime "Hrvaćanin". Hrvatski Vlasi bili su nazivani vlaškim imenom samo u Hrvatskoj. Izvan zemlje bili su svuda poznati samo kao Hrvati. Pod tim imenom oni su prelazili u Bosnu i u Srbiju. Tako ima u banjalučkom okružju jedno selo zvano Hrvati, i dva sela istog imena u srpskoj Mačvi, koja su sva tri bila naseljena pravoslavnim življem ovamo preseljenim iz Hrvatske. U beogradskom državnom arhivu, u spiskovima doseljenika s "Preka", kojima je u početku 19-tog vijeka davana zemlja u oslobođenoj Srbiji, nalaze se, između ostalih obdarenika, imena kao Jovan Horvat, Mitar Horvat i slična, koja su bez sumnje pripadala pravoslavcima doseljenim iz Hrvatske. Hrvatske graničarske regimente, koje su se 1848. godine i kasnije borile pod austrijskim zastavama, ostale su poznate cijelom svijetu isključivo pod imenom Hrvata, premda su u njima pravoslavni bili u većini. Pravoslavni živalj u Hrvatskoj ubrajao se u Hrvate sve do posljednje trećine 19-tog vijeka. Ipak nisu bili potpuno pohrvaćeni, kao što su to bili potomci Bunjevaca. Oni su još uvijek sačinjavali posebnu narodnu grupu tijesno vezanu osobitim vjersko-kulturnim tradicijama. Njihov položaj bio je donekle sličan onome današnjih francuskih ili engleskih Židova, koji su dobri Francuzi odnosno Englezi, ali kod toga osjećaju i vezu vjerske solidarnosti s istovjernicima izvan svoje domovine. Takvi su otprilike bili i pravoslavni "Rvati", koji su svoj jezik nazivali "rvackim". Ovo važi za Liku, Kordun i Baniju, a ne za Slavoniju i današnju Dalmaciju gdje se Vlasi nisu nikad nazivali imenom Hrvata. (U Dalmaciji su samo jezik zvali "rvackim".)

Zemlju između Velebita i donje Neretve zadesila je ista sudbina kao i ostalu plemensku Hrvatsku. I ove krajeve Turci osvojiše i opustošiše. Samo poslije izгона Turaka ova oblast nije bila vraćena Hrvatskoj, već ju je prisvojila Mletačka republika, koja ju je otela od Turaka. Venecija, kako je osvajala djelove ove hrvatske zemlje, protezala je na njih ime Dalmacije, dotadašnji naziv primorskih gradova i otoka, koje je držala već od 15-tog vijeka. Najzad se pod ovim imenom našla svakolika ta zemlja. U ovoj proširenoj mletačkoj Dalmaciji održao se, kao i sjeverno od Velebita,

samo mali broj starosjedilaca Hrvata, i to poglavito na otocima i na uskom rubu primorja od Zadra do Omiša. U unutrašnjosti zemlje, koja je bila skoro sasvim opustila, naseliše se u više mahova priljezi iz Bosne i drugih balkanskih zemalja, nazvani također Vlasima, koji su ovdje većinom bili sljedbenici katoličke crkve. Ovi došljaci nazvaše se po imenu koje je pokrajina tada nosila, Dalmatini, Dalmatinci. Iz uspomena arhimandrita Zelića razabiramo da su se sve do 19-tog vijeka tako nazivali kako katolički tako i pravoslavni stanovnici unutrašnje Dalmacije. Ime Dalmatinac postalo je od talijanske riječi Dalmatino, sa našim nastavkom “-ac”.

Hrvati starinci u ovoj oblasti zadržali su ime hrvatsko, ali za dugog mletačkog vladanja nametnulo se samo po sebi njima novo, službeno, ime pokrajine, pa se i oni najzad nazvaše Dalmatincima. Kod njih ipak nije izginulo ime hrvatsko. Ono nije moglo da postane tuđe u mletačkoj Dalmaciji, već zbog toga što se u njih naš jezik i dalje nazivao hrvatskim. (Ovako je bilo u Dalmaciji do Neretve, dočim se u Dubrovniku i u Boki, jezik nije zvao ni hrvatski ni srpski, već jednako kao u Hercegovini i u Crnoj Gori samo “naški”. Tim imenom valja da su u svojoj staroj postojbini zvali svoj govor i Vlasi koji se iz jugo-zapadnih krajeva doseliše u mletačku Dalmaciju. Kad se oni tu nastaniše, stadoše i oni, povodeći se za starincima, nazivati jezik “rvackim”.)

Narodno ime Hrvat prosvjećeniji Dalmatinci upotrebljavali su i dalje za svoj narod i za sebe, kako to nalazimo kod Filipa Grabovca, kod Kačića i drugih naših pjesnika i pisaca. Treba svakako imati na umu da je pod mletačkom vladavinom bilo i opasno za Dalmatinca da se naziva Hrvatom. Zanimljivo je što su kasnije, kad Dalmacija nije više bila pod mletačkom vlašću, riječ: “Mi Hrvati...” pale iz usta jednog prvaka pravoslavnih Dalmatinaca, dra. Kneževića, i to na jednom zboru koji se burne godine 1848. držao u Kninu. Sa svim tim ostaje nepobitna činjenica da narodne mase u Dalmaciji ni onda ni mnogo kasnije nisu sebe nazivale ni Hrvatima, ni Srbima, već samo Dalmatincima. Ovo važi koliko za katolike, toliko za pravoslavne, sve do 20-tog vijeka. O ovome mogao je da se još godine 1905. na svoje uši uvjeri Stjepan Radić, kad je zajedno s piscem ovih redaka posjetio Poljica (kraj u kome se sačuvao veći broj potomaka starih Hrvata). Ovdje, u selu Docu donjem, Radića je pozdravio mladi seljak riječima: “Drago mi je poznat vridnog brata Rvata”, na što se Radić žacnuo te mu reče: “Kad sam ti ja brat Rvat, a što si onda ti?” “Poljičanin, Dalmatinac, gospodine”, bio je odgovor. Radić se smirio tek

kad je mladić, upitan kojim jezikom govori, kazao: “Bogme rvacki, kao i vi, gospodo.” Tako su još tada stanovnici Dalmacije bili “Dalmatinci hrvatskog jezika”, slično kao što će, na primjer, stanovnik Elzasa reći da je “Elzašanin njemačkog jezika”, a ne će kazati da je Nijemac.

Ovako je ime dalmatinsko, koje je nekad potisnuto od hrvatskoga te je krajem 15-toga vijeka bilo blizu utruću, silom vanjskih prilika kao uskršlo od mrtvih pa je skoro potpuno istisnulo hrvatsko ime iz nekad glavnog dijela države Hrvata. Samo što ovi novi Dalmatinci nisu imali ništa zajedničkoga sa Dalmatinima prijašnjih vjekova, osim imena i zemlje koja je jedne i druge rađala.

U isto ovo vrijeme, ime hrvatsko koje se gubilo na jugu stalo se kao za naknadu širiti na sjeveru, po zapadnoj Slavoniji. Hrvatsko ime prenesoše preko Kupe plemići hrvatski koji se onamo skloniše izgubivši uslijed najezde Turaka sve što su imali u svojoj djedovskoj postojbini. Njih je bio velik broj, premda je veći dio hrvatskog plemstva bio izginuo u borbama protiv Turaka, a mnogo ih se bilo otselilo i u tuđinu. S njima je prešao u taj dio Slavonije i njihov čakavski govor, iz kojega su neke osobine u toku vremena ušle u kajkavsko narječje onamošnjeg pučanstva. U toj oblasti, kako seljaci tako i domaći plemići, zvali su, kako smo vidjeli, sebe i svoj jezik slovenskim imenom. Kad u zemlju nahrupiše tolike izbjeglice s juga, hrvatsko ime koje tu ni do tad nije bilo tuđe, stade se širiti, te ga postepeno poče upotrebljavati i domaće stanovništvo, naročito seljaci koji su znatnim dijelom postali kmetovi nove hrvatske gospode. Odlučni preokret u ovom pravcu dogodio se kad je zapadna, tako zvana Gornja Slavonija (županije zagrebačka, varaždinska i križevačka) bila prenesena iz “Kraljevine Slavonije” u “Kraljevinu Hrvatsku”. Ovo novo razgraničenje između dvije “kraljevine”, a u stvari banovine, obrazlagalo se time što je Hrvatska (“Regnum Croatiae”) bila spala na “ostatke ostataka” (“reliquiae reliquiarum” kako se onda govorilo). Ona je naime bila izgubila više od 9/10 svoje teritorije, koja se sad nalazila dijelom pod turskom okupacijom, dijelom pod mletačkom, a najveći dio pod austrijskom upravom, kao c. kr. Vojna Granica. Ovo proširenje Kraljevine Hrvatske bilo je u glavnom djelo “plemenitih Hrvata”, koji sad nisu više bili gosti kod svoje “slovinske” braće, nego punopravni plemići na svojoj zemlji hrvatskoj.

S dolaskom tolikih plemića s juga podigla se obrambena snaga Gornje Slavonije protiv napadaja Turaka, ali je na nju pao i teret opskrbljivanja ovih neproduktivnih ratnika. To su teško osjetili gornjoslavonski

seljaci, posavski i zagorski “muži”, koji su jedva snosili tlaku svoje domaće gospode, a sad su morali da hrane i mnogobrojne došljake. Iz nevolje ovih kmetova porodila se Seljačka Buna 17-og vijeka, koju hrvatska gospoda poznatim okrutnim načinom ugušiše.

Kod promjene imena, žitelji Gornje Slavonije nisu usvojili pravilno ime hrvatsko, već se prozvaše “Horvatima”, imenom kojim su oni i Mađari nazivali stare Hrvate. Tako su i oni stali nazivati i svoj jezik “horvatskim”. Ipak se među njima još dugo očuvalo slovensko ime, čak i u Zagrebu koji je postao glavni grad Hrvatske. Tako nalazimo da je tamošnja biskupija izdala godine 1651. “Sveta Evangelia” “slovom (t. j. jezikom) slovenskim”. Štaviše, u naslovu te knjige sama crkva se naziva “cirkva zagrebačka slovenska”. U kasnijem izdanju iste knjige, godine 1730., kad se hrvatsko ime bilo već jače raširilo, ova se crkva naziva “slovensko-horvatska”. I deset godina nakon toga izlazi u Zagrebu jedna knjiga (*Psalterium*) “na horvacki ili slovenski jezik”. Tek u drugoj polovini 18-tog vijeka nestaje slovenskog imena iz Hrvatske, te se ono od tad ograničava samo na Slovence.

Prateći ovako kroz tri prva stoljeća Novog Vijeka razvitak hrvatskog naroda i igru sudbine s njegovim imenom, nalazimo da se na kraju ove periode taj narod u velike razlikovao od starih Hrvata, kakvi su oni bili uoči turske invazije. Narod, kako smo vidjeli, nekad homogen, sastoji se na kraju 18-tog vijeka od tri nepotpuno stopljena skupa, kojih svaki ima svoju osobitu postojbinu, donekle različitu kulturu, posebno narječje, a neki i drugu vjeru. Najbrojniju od tih grupa sačinjavaju “Horvati” kajkavci, od vjekova zemljoradnici, u sprijeda pomenute tri županije. Za njima dolaze, nešto slabiji brojem, “Rvati” štokavci, stočari i ratari u brdovitim krajevima od Kupe k Velebitu, koji su dijelom ijekavci, dijelom ikavci, a u većini pravoslavni. Trećem, najmanjem skupu, pripadaju Hrvati primorci, koji žive od mora, i koji sačuvaše starohrvatski, čakavski govor, iako ponešto izmijenjen. (Kako smo vidjeli, potomci Hrvata starinaca južno od Velebita bili su u ovo vrijeme već prihvatili dalmatinsko ime, a tako su se nazivali i doseljeni “Vlasi” u njihovu zaleđu.)

Hrvati u ovo vrijeme ne sliče toliko ostalim Slovenima kao ranije. Kroz trista godina povećao se među njima broj ljudi tamnog kompleksa. Osim toga postaje mnogo češći dinarski tip s vitkim tijelom, visokom i kratkom lubanjom, i istaknutim podbratkom i nosom u uskom licu, kako se konstatuje upoređivanjem tjelesnih mjera živućih ljudi s iskopanim

kosturima iz Srednjeg Vijeka. Ovoj promjeni u tjelesnom ustrojstvu prirodno je doprinijelo miješanje s Vlasima, koji su dolazili iz jugo-zapadnih balkanskih krajeva gdje je dinarska rasa pretežna među stanovništvom. Jamačno su Hrvati postali nešto tamniji i uslijed rjeđeg miješanja s Turcima, Ciganima i drugim Istočnjacima.

Hrvati nisu jedini primjer ovakove mješavine naroda i rasa. Veoma je sličan i sastav skoro svih evropskih naroda, a kod nekih od njih mješavina je još šarenija. Tako je, na primjer, naš najbliži susjed, talijanski narod, postao od smjese Pelazga, Liguraca, Latina i njihovih rođaka, Ilira, Etruraca, Grka, Semita iz Azije i iz Afrike, Kelta, raznovrsnih Germana, Normana i Slovena. Razlika je u tome što se nacionalni tip Talijana, kao i drugih zapadno-evropskih nacija, ustalio mnogo ranije nego kod nas, gdje je hrvatski narod u modernom smislu riječi i u svome sadašnjem sastavu dijete novijeg vremena, dok je još u povojima jugoslovenska nacija koja bi imala da taj i druge bratske narode poveza u nerazdruživu bratsku zajednicu.

U devetnaestom stoljeću hrvatski je narod ušao u noviju fazu svoje evolucije, iz koje je izašao u svome današnjem opsegu i jačini. U ovom vijeku nacionalizma Hrvati su, poput ostalih rastrganih i potčinjenih naroda, bili sebi postavili za vrhovni cilj ujedinjenje i nezavisnost svojeg naroda. Prvi koraci k ostvarenju ovog ideala učinjeni su u Hrvatskoj akcijom započetom godine 1830., a poznatom pod imenom Ilirskog pokreta. Ovaj pokret, kako se zna, nije bio po opsegu ni po značaju isključivo hrvatski. On je išao za tim da se sa Hrvatima sjedine u veliku narodnu zadrugu i ostali slovenski narodi na tlu stare Ilirije, i to ne pod imenom hrvatskim, već, da nikome ne bude krivo, pod neutralnim nazivom ilirskim. Ovaj je širi program odgovarao shvatanju i osjećajima naših starijih pokoljenja, za koja su svi Južni Sloveni, osim Bugara, bili članovi iste "slovinske" ili "ilirske" porodice, bez obzira na razliku u vjeri ili imenu. Tako je, na primjer, Kačić, u svojoj Pjesmarici pozdravljao bosanske muslimane kao svoju slovinsku braću, i slavio on, katolički frater, oca srpskog pravoslavlja, svetog Savu, kao diku i ponos "našeg slovinskog roda".

Program narodnog jedinstva na ovakvoj široj osnovi pod jednim novim zajedničkim imenom nije našao odaziva kod Srba, kod kojih je narodnost bila tako usko vezana za crkvu, da se i ova zvala srpskim narodnim imenom. Bez Srba pak nije bilo moguće ostvarenje idealne zamisli Ilirskog pokreta, iza kojega je u daljoj budućnosti stajala zajednička narodna država osnovana na bratskoj jednakopravnosti. Jednako su sa

neuspjehom svršila i druga dva pokreta koja su imala isti cilj, naime “jugoslavenski”, godine 1860., kojemu je stajao na čelu biskup Štrosmajer, i “slovinski”, kojim su oko godine 1880. neki dubrovački intelektualci htjeli da ožive to staro, kod nas izumrlo narodno ime.

Što je bilo poslije toga, to je povijest od jučer. Između Hrvata i Srba, do tad složnih, iako ne bijahu ujedinjeni, pukao je razdor poslije aneksije Bosne Austriji, i baš zbog same Bosne. Dok je Srbija tražila Bosnu za sebe, većina hrvatskih političara tad se ponadala da će se ona sjediniti s Hrvatskom, pa da će se tako stvoriti velika samostalna država Hrvatska i to, silom prilika, pod vladajućom dinastijom ili, kako se onda govorilo, “u okviru Habzburške monarhije”. Pošto zbog negativnog stava Srba prema Ilirskom i drugim sličnim pokretima nije moglo da dođe do narodne zajednice kojoj bi bile u istoj mjeri podređene narodnosti srpska i hrvatska, Hrvati se riješiše da provedu narodno ujedinjenje bez Srba i da rade za svoju posebnu državu. Na srpske političare je ova hrvatska kombinacija djelovala kao naviještenje rata, jer su oni svojatali za buduću Veliku Srbiju cijelu našu zemlju, ili skoro cijelu, do Jadrana na zapadu, a na sjeveru do Drave. Oni su se kod toga pozivali na narodno pravo, smatrajući, zavedeni jednom neosnovanom njemačkom teorijom o narodnosti, da svi naši štokavci zbog svojega narječja moraju biti Srbi. Da osujete ostvarenje “velikohrvatskih” težnja, pokrenuše oni “velikoserpsku” propagandu, koja je stala da u masama širi srpsko narodno ime, ne samo u Bosni, nego i u Dalmaciji i u samoj Hrvatskoj. Radi toga su srpske političke stranke u Hrvatskoj i u Dalmaciji dugo stajale u savezu s Mađarima, odnosno s Talijanima, protiv Hrvata, a ovi su opet tražili saveznika u carskom Beču, odakle su im dolazila samo prazna obećanja. Ovako probuđeni posebni nacionalizam hrvatski širio je u drugim pokrajinama hrvatsku narodnu i državnu misao. Tako su otsad obje propagande radile da, svaka za svoju nacionalnu misao, a s time i za svoju buduću državu, predobiju što više pristaša između onih koji se do tada ne osjećahu ni Hrvatima ni Srbima, te ni sebe ni svoj jezik ne nazivahu tim imenima. One su se u tom cilju služile svim sredstvima, a najviše vjerom i uplivom crkava.

“Nacionalno neopredijeljeno” bijaše do kraja devetnaestog vijeka, s malim izuzecima, žiteljstvo svih naših krajeva izvan uže Hrvatske i Srbije (i vojvođanskih Srba). Drugdje naši su se ljudi zvali ili pokrajinskim imenima (Bosanci, Crnogorci, Dalmatinci, Slavonci, Hercegovci,

Dubrovčani) ili nekim nadimcima (Vlasi, Šokci, Bunjevci), dok su jezik nazivali, u Bosni bosanskim, na Jugozapadu “naškim”, a na Sjeveroistoku “rackim” (od mađarske riječi “racz”, koja znači “srpski”).

Utakmica između dviju nacionalističkih propaganda bila je bezobzirna i nepoštedna. Dok se na srpskoj strani vodila pod Vukovom devizom: “Srbi svi i svuda”, na hrvatskoj strani nazivu Srbin odricao se karakter narodnog imena. Dva bratska naroda, koja se do tad u svojoj dugoj historiji nisu nikada međusobno borila, stajala su sada jedni protiv drugih kao krvni neprijatelji. U žestini te borbe, kad je ona bila na vrhuncu, došlo je čak do toga da je jedan politički prvak napisao da se taj rat mora voditi “do istrage vaše ili naše”. Međutim, kako znamo, borba je sasvim drukčije svršila. Poslije trideset godina jalovog prepiranja prepušteno je najzad svakome na volju da se naziva narodnim imenom koje mu je milije. Tad se ustanovilo da su se svi pravoslavni opredijelili za srpstvo, a katolici za hrvatstvo. Sada se vidjelo koliko je jak narodnosni faktor vjerezakon, kad je eto i pravoslavne Hrvate kroz srpsku crkvu priveo k nacionalnom srpstvu. Poslije toga otpada, hrvatski se narod opet sastoji samo od katolika. Pošto se s njime sjediniše svi katolici našeg jezika, on je bio uvećan, kako brojem tako i prostorom, tako da se znatan broj Hrvata nalazi i preko historijskih granica hrvatske države, sve do Subotice, Sarajeva, Boke i zapadne Istre.

Objekti propagande okušaše se i kod muslimana našeg jezika, ali sa slabim uspjehom, zbog svog vjerskog obilježja. Bošnjaci, sljedbenici Islama, kad se našla zamjerka njihovu pradjedovskom imenu bosanskom, volješe da ostanu “neopredijeljeni”, bez narodnog imena, zadovoljavajući se vjerskim nazivom “Muslimani”. (Uzgred rečeno, bosansko ime, iako mlađe od hrvatskoga i srpskoga, jednakog je postojanja kao i ta dva, pošto je i ono prešlo sa države na državljane i na njihov jezik. Zato je bilo krivo učinjeno našem najvećem filologu Jagiću kad je on tu činjenicu javno konstatovao.)

Hrvatska nacionalna propaganda bila je naišla na otpor i kod nekih katolika. Začudo nije ga bilo u Bosni, gdje je bosansko ime bilo tako duboko ukorijenjeno u narodu, dočim se protiv hrvatskog imena isprsilu slavonsko, to od tuđinaca iskrivljeno staro slovensko ime. Godine 1860. izlazio je i list “Slavonac” koji je branio naziv slavonski za narod i za jezik. Taj pokret nije uspio, jer su do slavonsstva držali samo građani, dok je seljačka masa ostala ravnodušna prema njemu, nazivajući se imenom

“šokci” (katolici) i “vlasi” (pravoslavni). Ovi se seljaci kasnije razdijeliše, kao i drugdje, po vjeri, u Hrvate i Srbe, te ovim imenima stadoše od tad nazivati i svoj jezik, koji su ranije zvali “rackim”.

U Dalmaciji, toj kolijevci hrvatstva, hrvatsko ime moralo je da održi dužu i žešću borbu. Ovdje je građanstvo bilo skoro potpuno potalijančeno pod Austrijom, koja je dovela u zemlju mnoštvo činovnika iz svojih talijanskih pokrajina i uvela talijanski jezik u sav javni život, a u isto vrijeme otvorila same talijanske škole kakvih nije bilo pod Venecijom. Ovi doseljeni Talijani i potalijančeni Dalmatinci, koje je narod zvao Talijanašima, vodili su dugo glavnu riječ u pokrajini.

Kad malobrojni neodrođeni intelektualci, dobrim dijelom svećenici dviju crkava, (Pavlinović, Sundečić i mnogi drugi) pokrenuše “Narodnu stranku”, koja je povela borbu za uvođenje narodnog jezika u škole i urede i za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, Talijanaši se svom silom usprotiviše tom pokretu, puni mržnje na hrvatstvo. Oni osnovaše autonomističku stranku, prozvanu od naroda “tolomaškom”, koja se protivila sjedinjenju s Hrvatskom i tuvila u glavu svojim pristašama da su oni Dalmatinci, a nipošto Hrvati. Talijanskoj gospodi nije bilo lako napadati ime Hrvat kod naroda koji je svoj jezik zvao hrvatskim, pa su to ime izvrgavali ruglu nazivajući Hrvate “Krovati” (od talijanskog Croati), a ciljajući s tim nazivom na susjedne siromašne Ličane koje su prikazivali kao prototip Hrvata. Sami Talijanaši krili su pred narodom svoje talijanske težnje, znajući kako su one nepopularne u Dalmaciji. Oni su se nazivali “Slavi-Dalmati”, pa je to imao da bude naziv za jednu posebnu narodnost, koja će se boriti protiv hrvatske. Isprva su bili uspjeli da zavedu mnoge neuke pučane, ali u osamdesetim godinama prošlog vijeka pade njihova snaga, narod se otrese njihova lažnog nauka, i tako nestade te fiktivne dalmatinske narodnosti.

Kako je u to vrijeme u cijelom našem narodu vladala sloga, tako su i u Narodnoj stranci u Dalmaciji isprva složno radili katolici i pravoslavni. Ovim “Narodnjacima” bila su oba narodna imena, hrvatsko i srpsko, jednako mila. Svoja društva nazivali su “Slavjanskim” (Slavjanska Čitaonica, Slavjanski Dom, Slavjanski Napredak i t. d.). Kad se pak Hrvati i Srbi razdvojiše, podijeliše se i dalmatinski “Narodnjaci” u Hrvate i Srbe, i to, kao svuda, po pripadanju jednoj ili drugoj crkvi. Izuzetno se priključili srpskoj narodnosti i pojedini katolici, koji su više simpatizali sa srpskim nacionalno-političkim programom, nego sa hrvatskom politi-

kom “u okviru Monarhije”. Ovako su dva narodna imena dobila u nekim slučajevima više političko-partijski karakter nego nacionalni. Događalo se da su dva rođena brata bili, jedan Hrvat, a drugi Srbin, a poznat je jedan slučaj gdje se treći brat osjećao Talijanom.

Mir i sloga koji su se pred Prvi svjetski rat vratili među Srbe i Hrvate bili su kratka vijeka. Njihov sklad bio je ponovo poremećen kad se oni nakon oslobođenja od tuđinskog gospodstva nađoše zajedno u svojoj nezavisnoj, ali krivo postavljenoj državi. Tad su se porodili između njih novi sukobi zbog uređenja države i narodnih imena. Ti spadaju u savremenu političku historiju, pa zato nisu predmet ovoga pregleda prošlosti.

S mudrim nacionalnim uređenjem jugoslovenske republike nestalo je uzroka sukoba između narodnih i državnog imena, pa je svakome jasno da se može nazivati Hrvatom ili Srbinom ujedno biti dobar Jugoslaven.

Sinovi Dalmacije, kod svega svog hrvatskog, odnosno srpskog, rodoljublja i odanosti skupnoj domovini, čuvaju i dalje dalmatinsko ime koje se na ovom komadu primorja održalo za više od dvije tisuće godina.

Dok ovaj kraj bude imao svoje more, svoja brda i otoke, svoje stare gradove, svoju klimu i osobiti način života, kojima se razlikuje od svoje narodne okoline, on će se zvati Dalmacija, onako kao što sunčana Provansa još čuva svoje staro ime, ma da se od preko sto šezdeset godina njime službeno ne naziva.²³¹

²³¹ Josip Smodlaka, *Dalmacija i Hrvati kroz vjekove. Historijski esej*. I. dio. Književni Jadran (Split), god. I., januar, 1952, broj 1, str. 3-4.; Josip Smodlaka, *Dalmacija i Hrvati kroz vjekove. Historijski esej*. II. dio. Književni Jadran, god. I., februar, 1952, broj 2, str. 3-4. Ferdo Čulinović optužio je Josipa Smodlaku, koji je tijekom života u političkom smislu bio maksimalno jugoslavenski orijentiran, da se on stilizacijama o Vlasima u navedenoj raspravi “*sasvim podudara sa starom pravaškom koncepcijom, koju je Südland (Ivo Pilar, primj. I. M.) u svojoj službi Beču veoma rado prihvatio i dalje razrađivao*”. (F. Čulinović, *Srbi u Hrvatskoj*. Naprijed /Zagreb/, godina IX, broj 35 od 22. kolovoza 1952, str. 3.) Na Smodlakin tekst osvrnuo se i Jaroslav Šidak s veoma umjerenim primjedbama i uz napomenu da je problematika Vlaha jedna “*od najtežih problema naše historiografije*”. (J. Šidak, *Dr. Josip Smodlaka, Dalmacija i Hrvati kroz vjekove*. Historijski zbornik /Zagreb/, godina V, broj 1-2, 1952, str. 196-198.) Miho Abramić objavio je, kao posebni prilog *Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Smodlakin rad pod naslovom *Imena mesta i meštana na tlu Jugoslavije pisan “istočnim narečjem, a latinskim slovima”*. Rad je tiskan i kao knjiga u Splitu, 1946. godine (str. VII+160).

Stricken auf der Straße.